

חינוך משפטי כהכשרה להיררכיה*

דנקן קנדי (Duncan Kennedy)**

בתי ספר למשפטים הם מוסדות פוליטיים להפליא, למרות שלכאורה אין להם יומרות אינטלקטואליות, והם נטולי שאיפות תיאורטיות או חזון מעשי לגבי החיים החברתיים הרצויים. המנטליות של בית ספר מקצועי, ההתמקדות האין-סופית בעצים על חשבון היער, רצינות היתר שהופכת לסחבקות ולהיפך, בהתאם ליעד המוגבל שעל הפרק – כל אלו הן רק חלק ממה שקורה בבתי הספר למשפטים. החלק האחר הוא ההכשרה האידיאולוגית לשירות מרצון במבנה ההיררכי של מדינת הרווחה התאגידית. הטענה שבתי הספר למשפטים הם אידיאולוגיים, שקולה לטענה שמה שמרצים מלמדים, לצד מיומנויות בסיסיות, הוא מוטעה, הוא שטות ביחס למהות המשפט ולאופן שבו הוא פועל; שהמסר בדבר טבעה של המיומנות המשפטית והתפלגותה בין הסטודנטים הוא מוטעה, הוא שטות; שהתפיסות בדבר אפשרויות החיים כעורך דין, שאותן סופגים הסטודנטים במהלך חינוכם המשפטי הן מוטעות, הן שטויות. אך כל זה הוא שטות עם הטיה; זוהי שטות מוטית ומטעה במכוון, ולא שגיאה מקרית. משמעותה היא, שזה טבעי, יעיל והוגן שמשרדי עריכת דין, מקצוע עריכת הדין והחברה שאותה משרת מקצוע זה, יהיו מאורגנים על פי דפוסי ההיררכיה והשליטה השוררים בהם.

מכיוון שסטודנטים מאמינים למה שנאמר להם, במפורש ובמרומוז, על העולם שאליו הם נכנסים, הם מתנהגים באופנים שמגשימים את נבואות המערכת לגביהם ולגבי עולם זה. זוהי החוליה האחרונה בשרשרת שמשלימה את השיטה: הסטודנטים עושים יותר מלקבל את הדברים כפי שהם, והאידיאולוגיה עושה יותר מלדכא התנגדות. הסטודנטים צועדים באופן פעיל בתלם שנסלל עבורם ואף חורשים בו עמוק יותר, כשהם מעניקים לכול זה מעטה של הסכמה וטווים "שיתוף פעולה" לתוך סיפור חייו של כל אחד מהם.

בפרק זה אדון בחוויה הראשונית של השנה הראשונה, בתוכן האידיאולוגי של תוכנית הלימודים בבתי הספר למשפטים, ובפרקטיקות הנהוגות שאינן חלק מתוכנית הלימודים, אשר מכשירות את תלמידי בתי הספר למשפטים לקבל את המבנה ההיררכי של החיים בעולם המשפט וליטול בו חלק.

חויית השנה הראשונה

מספר גדול מהמצופה של סטודנטים למשפטים ניגשים ללימודי משפטים כשבסתר ליבם הם מקווים שמקצוע עריכת הדין יתברר כדבר מה בעל ערך מוסף, שתהא בו תועלת לחברה, ושאינו רק עבודה

* Duncan Kennedy, "Legal Education as Training for Hierarchy" in David Kairys (ed), *The Politics of Law: A Progressive Critique*, 3rd Edition, 54-75 (1998), תרגום: שושנה לונדון ספיר. תרגום המאמר מספרו של קנדי **החינוך המשפטי ושעות ההיררכיה המובא כאן**, מודפס באישור המחבר וההוצאה לאור. הערות השוליים לאורך המאמר הינן הערות המתרגמים ואינן מופיעות בטקסט המקורי. תודה מיוחדת לחברת המערכת שירה אייל על עבודתה המעולה והמקצועית בהבאת התרגום לדפוס ולפרופ' ישי בלנק על הערותיו.

** דנקן קנדי הוא פרופסור (אמריטוס) בבית הספר למשפטים באוניברסיטת הרווארד ומאבות תנועת הגישה הביקורתית למשפט (Critical Legal Studies).

מכובדת מאוד. סטודנטים אלו חולמים לשחק תפקיד שדורות קודמים קישרו עם ברנדייס¹: שירות החברה באמצעות המשפט, המבוצע בכישרון טכני מזהיר ומתוך אמונה עמוקה שביסודו המשפט הוא כוח פרוגרסיבי, אף על פי שהוא עלול להתעוות במידה רבה על ידי הקפיטליזם העכשווי. מעטים מחזיקים בתפיסה מנוגדת, רדיקלית יותר, שלפיה המשפט הוא כלי לקידום אינטרסים מבוססים, שבמהותו הוא שייך למבנה העל האידיאולוגי של החברה,² אך זהו כלי שאיש מקצוע יעיל ומכוון מטרה יכול לפעמים להפנות כנגד בעלי השררה. סטודנטית האוחזת בתפיסה הראשונה שואפת לסייע למדוכאים ולשנות את החברה על ידי הוצאה לאור של תוכן חבוי של אידיאל תקף, ואילו סטודנטית המחזיקה בתפיסה השנייה מדמיינת את עצמה כשילוב של טכנאית וג'ודוקה, המסוגלת להפוך את היוצרות דווקא מפני שלעולם לא תיתן לרטוריקה, החשובה כל כך לסטודנטים האחרים, להוליך אותה שולל.

מעבר לכך, ישנם מניעים סותרים שחלים על שני הטיפוסים במידה זהה. אנשים חושבים על בתי הספר למשפטים כעל מקום תחרותי ביותר, כזה שמטפח ומתגמל סגנון קשוח, חרוץ וחרף. סטודנטים נכנסים לבתי ספר למשפטים בתחושה שהם עתידים לפתח את הפן הזה של אישיותם. אפילו אם, באופן עקרוני, הם מגנים את הצד הזה של אישיותם, והיו להם כבר התנסויות אחרות בעבר, שבהן התברר להם שהם דווקא מחבבים אותו ורוצים בו. כיצד ניתן לדעת אם למען האמת, אינך מונע משאיפתך לפתח את עצמך באופן זה באותה מידה שאתה מונע מתחושת השליחות לשינוי חברתי? וישנו גם עניין המובילות החברתית. דומה, שכמעט כל מי שהוריו אינם חלק מהאינטליגנציה הפרופסיונלית/הטכנית מרגיש שלימודי משפטים מהווים התקדמות מבחינת ההיסטוריה המשפחתית. הדבר נכון גם בנוגע לילדיהם של מנהלי עסקים בכירים, כל עוד משרות הוריהם הושגו בעבודה קשה ובמאבק, ולא כתוצאה מלידתם לתוך המעמדות הגבוהים. נדיר שהורים יתנגדו באופן פעיל לכך שילדיהם ילמדו משפטים, יהיה מוצאם אשר יהיה. לכן, לנקיטת צעד מסוים זה יש משמעות חברתית, גם אם הסטודנטית תתכחש לה, ומשמעות חברתית זו היא הצלחה. להצלחה יש טעם מתוק-מריר, אם הסטודנטית סבורה שהייתה צריכה להתקבל למוסד טוב יותר, אך הן המר והן המתוק מצביעים על כך שהמניעים של הסטודנטית אינם טהורים.

החוויה הראשונית בכיתה אינה משככת רגשות מעורבים, אלא מחזקת אותם. רובם המכריע של המרצים הם גברים לבנים בעלי גינונים סטרייטים ובורגניים להחריד. הכיתה היררכית באופן קיצוני, הסטודנטים מתייחסים למרצה בחיל ורעדה, באופן שמזכיר בית ספר תיכון יותר מאשר אוניברסיטה. תחושת האוטונומיה שיש לסטודנטים בכיתה בדרך כלל, הנתמכת בכלל שלפיו עליך לאפשר למרצה ללהג ללא הפרעה ואילו הוא לא יכול לעשות לך דבר, נעלמת. במקומה מופיעה דרישה להשתתפות מדומה, שבגינה את מתאמצת נואשות בפני קהל גדול, לקרוא את מחשבותיו של מי שנחוש להסתיר אותן ממך.³ אומנם, המצב כמעט אף פעם אינו חמור כמו ב"מרוץ אחר הגלימה" או ב-"One L",⁴ אך זו עדיין חוויה משפילה להיות מפוזרת וחסרת ביטחון עצמי, בפרט כאשר מה שגורם לאותו חוסר ביטחון הוא מבנה הכיתה, המזכיר שילוב בין משפחה פטריארכלית לבין מדינת מבוך קפקאית. כיתת הלימוד בשנה הראשונה בבית ספר למשפטים היא ריאקציונרית מבחינה תרבותית.

אבל היא גם מרתקת. את לומדת שפה חדשה, ובאמת אפשר ללמוד אותה. ההשתתפות המדומה הופכת אותך למודעת באופן קיצוני למצבם של אחרים, ובכך מספקת לך בסיס איך-סופי להשוואה. המידע מגיע מכל עבר, והיבטים של עולם המבוגרים שהיית מודעת לקיומם, אבל לא היית מסוגלת להבינם, מתחילים להיות מובנים. המרצה מציע חיזוקים מעודנים לצד סיבות לא-כה-מעודנות לדאגה. רמת הביצועים שלך נמצאת במרכז תודעתך, האדרנלין זורם, ומשמעות הצלחה ביחס לחומר

הנלמד מטרידה אותך ביום ובלילה. אחרי הכול, זה השלב הבא: את עוזבת את העולם הסנטימנטלי משהו של הקולג', או את העולם המתסכל של עבודה במשרד או של עבודות הבית, לטובת משהו שמבטיח מנה של "מציאות", אפילו שמציאות זו קרה ומפחידה.

מהר מאוד מתברר שהן הסטודנטים והן אנשי הסגל אינם הומוגניים כפי שנדמה היה בתחילה. חלק מהמרצים סמכותיים יותר מאחרים; חלק מהתלמידים, ולא רק את, הגיבו בזעזוע לאינפנטיליזציה שחוו בימים או בשבועות הראשונים. אפילו נדמה שקשר בין סגנון ההוראה בכיתה לבין עמדות מהותיות, ולפיו, המרצים ה"רכים" יותר נתפסים גם כ"ליברלים" יותר, כך שהם עשויים לגלות יותר סימפטיה כלפי תובעים בקורס בדיני נזיקין, להפגין יותר נכונות לשמוע טיעוני מדיניות, ולהיות מאיימים פחות בדיונים בכיתה. אבל לתהליך הבידול הזה יש היבט מטריד: מסתבר שדווקא המרצים הקשוחים יותר, שגישתם פחות מוכוונת-מדיניות, יותר פופולריים ברוב בתי הספר למשפטים. נראה שהרכוכיים מצליחים להעביר פחות חומר, שהם נותנים לדברים להתפזר, ומתעורר חשש שנחמדוּתם באה על חשבונה של התכונה המטפיזית המכונה "ריגורוזיות", הנחשבת חיונית להצלחה במבחני הלשכה ובעולם המעשה של המבוגרים. האמביוולנטיות חוזרת. בדומה ליחס השורר בין שמרנים לבין אנשי מרכז נרפים, אויבים שמפחידים אותך אך בה בעת מעניקים לך תחושת ביטחון מסוימת עשויים להיות כסטרקטיביים יותר מבני ברית שבסיסם אינו יציב משלך.

קיימת חוויה אינטלקטואלית המקבילה במידה מסוימת לחוויה הרגשית: הגילוי ההדרגתי של מחשבה ליברלית מחויבת (לא כל שכן רדיקלית), אין דריסת רגל בשום מקום על פני המשטח החלק של החינוך המשפטי. הסוגיה בכיתה אינה שמאל נגד ימין, אלא שמרנות פדגוגית נגד ליברליזם מתון ומפורר. סביר מאוד שכל המרצים שלכם יכחישו את אופיים הפוליטי של הכיתה ושל הנושאים שאותם הם מלמדים, או לפחות ימעטו בערכם, למרות שדומה שחלקם תומכים בכירור במטרות פרוגרסיביות וייתכן שחלקם אפילו מחלטרים בזמנם הפנוי כעורכי דין שמאלנים. הסטודנטים נאבקים להשיג מומחיות בגוף הידע הנלמד ולהתנגד לדיכאון המתגנב לליבם של מי שטרם התמקצעו. התוכן האינטלקטואלי של המשפט מצטייר כלמידת כללים – מהם ומדוע הם כפי שהם – תוך כדי אהדה כבושה לשופט המזדמן, שמוכן להפוך אותם למעט יותר אנושיים. החוויה הבסיסית היא של כניעה כפולה: הן לחוויית הלימוד שמעודדת פסיביות, והן לגישה הפסיבית לתוכנה של מערכת המשפט.

הצעד הראשון לעבר תחושה זו של חוסר הרלוונטיות של מחשבה ליברלית או שמאלנית מקורו בהנגדה שבתוכנית הלימודים של השנה הראשונה בין מקרים משפטיים טכניים, משעממים, סבוכים וסתומים, לבין המקרה המזדמן המורכב מעובדות שערורייתיות ובסופן פסק דין חזירי התומך בשערורייה, או לכל הפחות מאפשר אותה. המקרה המשפטי מהסוג הראשון – שאותו נכנה "תיק קר" – מהווה אתגר לעניין, להבנה ואפילו לערנות. המקרה יכול לעסוק בכל נושא, ובלבד שיהיה נטול משמעות פוליטית, מוסרית או רגשית. רק כדי להבין מה קרה ומה נאמר על כך, עליך ללמוד המון מונחים חדשים, מעט היסטוריה משפטית אגבית, והרבה כללים, שאף אחד מהם אינו מוסבר בקפידה בספר הלימוד או על ידי המרצה. קשה להבין מדוע המקרה מופיע שם מלכתחילה, קשה להבין אם הבנת את העניין, וקשה לחזות מה המרצה ישאל ואיך עליך להגיב.

במקרה משפטי מן הסוג השני – שאותו נכנה "תיק חם" – מעורבים בדרך כלל תובע מעורר סימפטיה – נניח, משפחת חקלאים מאזור האפלאצ'ים, ונתבע מעורר סלידה – נניח, חברה לכריית פחם. בקריאה ראשונה נוצר הרושם שחברת הפחם "דפקה" את משפחת החקלאים כשחכרה את אדמתם לשם כריית פחם והתחייבה להשיב את האדמה לקדמותה לכשתסתיים הפקת הפחם, ואז התנערה מההתחייבות. המקרה יכול פסק דין אשר יורה על מתן פיצוי זניח על סך מאתיים דולר

למשפחת החקלאים, במקום להורות לחברה להחזיר את האדמה למצבה המקורי. השורה התחתונה בדיון שייערך בכיתה תהיה, שתגובת הזעם והזעזוע הראשונית שלך היא נאיבית, לא משפטית, בלתי רלוונטית למה שעלייך ללמוד מהמקרה, ואולי נוסף לכול אף שגויה מהותית. ניתן למצוא "נימוקים טובים" לתוצאה האיזומה, אם מסתכלים על הדברים מנקודת מבט משפטית, הגיונית ו"רחבה", במקום מנקודת מבט רגשנית ואוטומטית; ואם אינך מסוגלת לגייס נימוקים כאלו, אולי את לא מתאימה להיות עורכת דין.

רוב הסטודנטים אינם מסוגלים להתמודד עם שילוב זה של תיק קר ותיק חם. התיק הקר משעמם, אבל את חייבת לצלוח אותו, אם ברצונך להפוך לעורכת דין. התיק החם זועק לתגובה, וכאילו אומר שאם אינך מסוגלת להגיב, כבר מכרת את נשמתך; אבל המערכת דורשת ממך לחדול ממשחקי ילדים, ותגובתך לתיק החם היא אחד מהם. ללא כל מטען אינטלקטואלי וללא ידע על המערכת המשפטית ועל אופי ההנמקה המשפטית, יתברר שהבעת רגשות רק תבודד ותשתק אותך. נותר לך לפתח עור עבה ולחרוש את הספרים, או להודות בכישלון לפני שבכלל התחלת.

התוכן האידיאולוגי של החינוך המשפטי

את החינוך המשפטי כמשעתק היררכיה אפשר לחלק באופן גס לשני היבטים. חלק ניכר מהמתרחש הוא הטמעה של עמדות פוליטיות ביחס לכלכלה ולחברה בכלל, ביחס למשפט, וביחס לאפשרויות החיים במקצוע המשפטי, באמצעות תוכנית הלימודים הפורמלית וחווית הלימוד בכיתה. לעמדות אלו משמעות אידיאולוגית כללית, והן משפיעות אפילו על חייהם של סטודנטים למשפטים שלעולם לא יעסקו בעריכת דין. מעבר לכך, קיימת מערכת סבוכה של פרקטיקות מוסדיות, שמכוונית את הסטודנטים להשתתף מרצונם בתפקידים ההיררכיים המובנים במקצוע עריכת הדין. הסטודנטים מתחילים לספוג את המסר האידיאולוגי הכללי, לפני שהספיקו לקבל מושג כלשהו בדבר החיים לאחר תום לימודי המשפטים. לכן אתאר את ההיבט הפורמלי של התהליך החינוכי, לפני שאתאר את הדרכים שבהן משפיעה הפרקטיקה המוסדית של בתי הספר למשפטים על מציאות זו.

סטודנטים למשפטים נוהגים לעיתים לומר שלא למדו דבר בבית הספר למשפטים. למעשה, הם רוכשים כישורים לביצוע כמה דברים פשוטים אך חשובים. הם לומדים לזכור מספר רב של כללים המאורגנים לפי קטגוריות (תנאים לקיומו של חוזה, כללים במקרה של הפרה, וכיו"ב). הם לומדים "לזהות סוגיות" – פירוש הדבר הוא זיהוי האופנים שבהם הכללים הם דו־משמעיים, סותרים, או שמתגלה שתחולתם על מצבים עובדתיים מסוימים היא חלקית. הם רוכשים יסודות בסיסיים לניתוח מקרה, שהוא אומנות יצירתן של הלכות רחבות, על מנת שניתן יהיה ליישמן מעבר להיקף תחולתן האינטואיטיבי, ויצירתן של הלכות צרות, על מנת שלא ניתן יהיה ליישמן מקום שבמבט ראשון נראה שהן חלות. הם לומדים רשימת טיעוני בעד ונגד מאוזנים ונוסחתיים, המשמשים עורכי דין כדי לטעון שיש להחיל כלל מסוים על סיטואציה נתונה, על אף קיומם של פער, סתירה או דו־משמעות, או כדי לטעון שיש להרחיב או לצמצם את הכלל במקרה נתון. אלו הם טיעונים כגון "הצורך בוודאות" ו"הצורך בגמישות", "הצורך בקידום תחרות" ו"הצורך לעודד ייצור על ידי מתן האפשרות ליצרנים להחזיק בפרי עמלם".

לא צריך לשבח כישורים אלו וגם לא לגנות אותם. בהשוואה לנטייתם של תלמידי השנה הראשונה לזגוג בין פורמליזם לבין סתם אינטואיציה של צדק, יש בהם משום התפתחות אינטלקטואלית. עורכי דין באמת משתמשים בהם בפרקטיקה שלהם; וכשמשתמשים בהם באופן ראוי ומודע, יש להם עוקץ "ביקורתי". הם מסייעים בחשיבה על פוליטיקה, על מדיניות ציבורית ועל שיח אתי בכלל,

כיוון שהם חושפים את אי-ההיקבעות (indeterminacy)⁵ של רעיונות ומוסדות מרכזיים בליברליזם ואת הקלות שבה ניתן להפעיל עליהם מניפולציות.

עם זאת, בתי הספר מלמדים כישורים בסיסיים אלו, שהם אינסטרומנטליים בעיקרם, באופן שהופך אותם למעורפלים כמעט לחלוטין עבור רוב הסטודנטים. לערפול (מיסטיפיקציה) זה שלושה חלקים. ראשית, בתי הספר מלמדים כישורים באמצעות דיון בקייסים משפטיים, שבמסגרתם נטען שהמשפט נובע מפרוצדורה אנליטית מדוקדקת, הנקראת חשיבה משפטית, שאינה מובנת להדיוטות, אבל איכשהו, היא גם מבארת וגם מקנה תוקף לרובם המכריע של הכללים המשפטיים החלים בשיטתנו. בה בעת, הדיון בשיעור וחומרי הלימוד מציגים כל סוגיה משפטית כנבדלת מן האחרת – כישות עצמאית ונפרדת, כביכול – ללא תקווה, ואף ללא סיבה לקוות, שמלימודי המשפטים ניתן יהיה לגזור תפיסה אינטגרטיבית לגבי מהו המשפט, כיצד הוא פועל, או כיצד הוא עשוי להשתנות (חוק מאשר שיטה רפורמיסטית הנבנית נדבך על נדבך).

שנית, לימוד הכישורים בהקשר המעורפל של חשיבה משפטית אודות בעיות משפטיות שאינן קשורות זו לזו, משמעותן שהכישורים נלמדים באופן גרוע ונספגים בבלי דעת, כבאוסמוזה, תוך שלומדים "לחשוב כמו עורך דין". הוראה גרועה, או הוראה טובה באופן אקראי בלבד, יוצרת, ולאחר מכן מדגישה, הבדלים אמיתיים והבדלים מדומיינים ביכולותיהם של הסטודנטים. אך הדבר קורה כך שהסטודנטים אינם יודעים מתי הם לומדים ומתי לא, ואין בידם שום דרך לשפר או אפילו להבין את תהליך הלמידה שלהם עצמם. רכישת הכישורים נחווית אצלם כחשיפה הדרגתית של ההבדלים ביניהם, כתהליך דירוג המשקף דבר מה שפשוט "נמצא שם", בתוכם.

שלישית, בתי הספר מלמדים כישורים במנותק מהתנסות ממשית בעריכת דין. "חשיבה משפטית" מובחנת בחדות מעיסוק מעשי במשפט, ועל עיסוק זה לא לומדים דבר. התנהלות זו שוללת מסטודנטים את האפשרות למלא כל תפקיד עתידי, פרט לעבודה כמתמחה במשרד עריכת דין, הוזהר באופן ארגוני לבית הספר למשפטים, כאשר ההכשרה המעשית מופשטת מכל הקשר פוליטי, ועורכי דין מבוגרים יותר שולטים בתכניה ובקצב ההתקדמות במהלכה, כל זאת במסגרת של תחרות עזה וללא קבלת פידבק.

תוכנית הלימודים הפורמלית: כללים משפטיים וחשיבה משפטית

הליכה האינטלקטואלית של האידיאולוגיה היא ההבחנה בין משפט למדיניות. המורים משכנעים את הסטודנטים שקיימת חשיבה משפטית, ושהיא נבדלת מניחות מדיניות, באמצעות כפייה בריונית, המאלצת אותם להכיר, במקרים מסוימים, בתקפותם של טיעונים בדבר נכונות משפטית, שהם מעגליים, מניחים את המבוקש, לא עקביים, או עמומים כל כך, עד שהם הופכים לחסרי פשר. לפעמים מדובר בטיעונים מבוססי סמכות בלבד, כאשר תקפותה של הנחת הסמכות מוצבת מחוץ לדיון תחת ציווי פרופסוריאלי. לפעמים מדובר בטיעוני מדיניות (כגון הגנה על עסקאות, ודאות עסקית), אשר בסיטואציה מסוימת ההתייחסות אליהם היא כאילו היו כללים שמקובלים על כולם, אך בקיים הבא יתעלמו מהם, כאשר יעלה מהם שההכרעה הייתה שגויה. לפעמים אלו תרגילים בהיגיון דוקטרינרי, שלא יחזיקו מעמד אפילו לרגע אחד בדיון בין שווים (למשל, הטענה כי האותיות הקטנות בחוזה סטנדרטי מייצגות את "רצון הצדדים").

במסגרת תת-תחום כלשהו, המרצים נוטים להתייחס לקייסים בשלושה אופנים שונים. ישנם קייסים המציגים את הכללים הבסיסיים ואת הרעיונות הבסיסיים של התחום ומצדיקים אותם. קייסים אלו נתפסים כתרגול חפוז של היגיון משפטי. בנוסף, יש קייסים אנומליים – "מיושנים" או כאלו ש"הוכרעו באופן שגוי" – משום שהם לא עולים בקנה אחד עם ההיגיון הפנימי לכאורה של

התחום. במסגרת הקורס לא יידונו מקרים רבים מסוג זה, אך יש להם חשיבות, מכיוון שהדיון בהם משכנע את הסטודנטים שהטכניקה של חשיבה משפטית היא עצמאית, ולו במעט, מן התוצאות שאליהן מגיעים שופטים מסוימים, ולכן ביכולתה לשמש כלי לביקורת ולמתן לגיטימציה. לבסוף, יידון מספר מצומצם לא פחות של קייסים שוליים או "חלוציים" אשר מעוררים, לדעת המרצה, סוגיות מדיניות ביחס לצמיחה של המשפט או לשינויו. בעוד שבמסגרת הדיון בשני סוגי הקייסים הראשונים, המרצה יתנהג באופן סמכותני, המעוגן, כביכול, בשליטה האובייקטיבית שיש לו בטכניקת החשיבה המשפטית, כאן פני הדברים שונים לחלוטין. משום שמדובר ב"שיפוטים ערכיים", אשר להם גוונים "פוליטיים", הדיון יתנהל בחופשיות רבה יותר. במקום שכל הערה היוצאת מפיה של סטודנטית תוגדר כנכונה או כשגויה, כל הערות הסטודנטים יתקבלו ברוח פלורליסטית, והמרצה יחשוף את עצמו כליברל או כשמרן, ולא כטכנאי משפטי גרידא.

לתוכנית הלימודים בכללותה מבנה דומה למדי. לא באמת מדובר באוסף אקראי של מקרים עצמאיים, יער מבוזר של מקרים מנותקים. תחילה לומדים דיני חוזים, דיני נזיקין, דיני קניין, משפט פלילי וסדר דין אזרחי. הכללים בקורסים אלו הם כללי היסוד של לסה-פר (laissez-faire) קפיטליסטי מסוף המאה ה-19. המרצים מלמדים אותם כאילו היה להם היגיון פנימי, בתור תרגיל בחשיבה משפטית, שבו לשיקולי מדיניות (דוגמת ודאות מסחרית בדיני חוזים) תפקיד שולי למדי. בהמשך נלמדים הקורסים של השנה השנייה והשלישית, המציגים את התוכנית הרפורמיסטית המתונה של ה"ניו דיל" (New Deal), ואת המבנה האדמיניסטרטיבי של המדינה הרגולטורית המודרנית (עם אזכור אגבי למדיניות השוויון הגזעי של בית המשפט העליון בראשות הנשיא וורן). קורסים אלו מכוונים מדיניות יותר מן הקורסים של השנה הראשונה וגם הרבה יותר נקודתיים.

מרצים ליברלים מלמדים את הסטודנטים שהתערבות מוגבלת בשוק היא הגיונית ומבוססת בחקיקה, ממש כפי שכללי לסה-פר מעוגנים בחוק הטבע. אך כל סוגיה שנידונה היא נבדלת, מסובכת להחריד, ומובנת באופן המבטיח את כישלון תוכנית הרפורמה⁶ להשיג את מטרתה באופן מעשי. מרצים שמרנים מלמדים בשיעוריהם, שחלקים נרחבים של תוכנית הרפורמה אינם רציונליים, אינם מועילים, או שניהם גם יחד, וכי אלמלא ה"פוליטיקה", היא הייתה כבר מזמן מבוטלת. לבסוף, ישנם הנושאים השוליים, כגון תורת המשפט או היסטוריה של המשפט, גישת ההליך המשפטי (Legal Process)⁷ וחינוך משפטי קליני. נושאים אלו מוצגים כלא באמת שייכים ל"גרעין הקשה" האובייקטיבי, הרציני, הריגורוזי והאנליטי של המשפט; הם נתפסים כסוג של גן משחקים, או כלימודים משלימים, שבהם רוכשים את האומנות החברתית של הצגה עצמית כעורך דין.

נדיר ביותר יהיה למצוא סטודנטית בשנת לימודיה הראשונה, אשר תצליח לפתח באופן עצמאי גישה תיאורטית ביקורתית כלפי מערכת זו. סטודנטים חדשים פשוט לא יודעים מספיק כדי להבין את המרצה מורח אותם, מציג דברים באור שגוי, או מעוות באופן אחר את החשיבה ואת המציאות המשפטית. חמור מכך, הסוג הרווח ביותר של חשיבה ליברלית שסטודנטים נוטים להביא עימם, עלול להפריע ולא לסייע במאבק לשמור על מידה מסוימת של אוטונומיה וריחוק אינטלקטואלי מחוויית הלימוד המתוארת. רוב הסטודנטים הליברלים סבורים שאת סדר היום הליברלי ניתן לסכם כמאמץ להבטחת השמירה על הזכויות של בני אדם ולחתימה לניצחון זכויות האדם על זכות הקניין לבדה. על פי תפיסה זו, הבעיה עם המערכת המשפטית טמונה בכישלונה לגרום למדינה להתייצב מאחורי זכויות המדוכאים, או בכך שהיא כושלת באכיפת הזכויות שהוכרו על ידיה באופן פורמלי. כשחושבים על המשפט באופן זה, לא ניתן לחמוק מן התלות באותן טכניקות של חשיבה משפטית, המגויסות להגנה על הסטטוס קוו.

אולי זה לא היה נורא כל כך, אילו הבעיה בחינוך המשפטי הייתה שהמרצים משתמשים לדעה בשיח הזכויות על מנת להגביל את היקף הזכויות של המדוכאים. אך למעשה, הבעיה עמוקה הרבה יותר. שיח הזכויות במהותו הוא בלתי עקבי, חלול ומעגלי. המחשבה המשפטית מסוגלת לייצר נימוקים לקיומן או לאי-קיומן של זכויות, שיהיו משכנעים במידה שווה ויצדיקו כמעט כל תוצאה. יתר על כן, שיח הזכויות מטיל מגבלות על המשתמשים בו, דבר אשר מקשה על שימוש אפקטיבי בשיח זה ככלי לשינוי רדיקלי. זכויות הן "פורמליות" מטבען, כלומר, הן מבטיחות לפרטים הגנה משפטית המאפשרת להם לפעול בשרירותיות, באותה מידה שהיא מגנה עליהם מפני אותה שרירותיות: דיבור על זכויות בפירוש אינו דיבור על צדק בין מעמדות חברתיים, בין הגזעים או בין המינים. יתרה מכך, שיח הזכויות מניח מראש, או מקבל כמובן מאליו, שהעולם מחולק בין מגזר ציבורי, האוכף זכויות, ובין עולם פרטי של "חברה אזרחית", שבו פרטים מקדמים את מטרותיהם המגוונות. מסגרת זו אינה יכולה לסייע בהשגת פתרון, היות שהיא עצמה מהווה חלק מהבעיה. היא מקשה אפילו על היכולת להמשיג הצעות רפורמה רדיקליות, כגון שליטה מבוזרת ודמוקרטית של עובדים במפעלים שבהם הם מועסקים.

משום ששיח הזכויות הוא לא קוהרנטי ונתון למניפולציה, אינדיבידואליסטי באופן מסורתי ולוקה בעצימת עיניים מכוונת לנוכח המציאות של אי-שוויון מהותי, הוא מהווה מלכודת. כל עוד נשארים בתחומנו, ניתן לייצר טיעונים טובים במקרה המזדמן, שנמצא בשוליים, אשר בעניינינו כולם מכירים בכך שקיים הכרח לבצע שיפוטים ערכיים. אך בהיעדר כל הכוונה כיצד יש להכריע בשאלות יסוד, נגזר על המשתמש בשיח הזכויות לאבד בהדרגה את ביטחונו בכוח השכנוע של הדברים שיש בפיו לומר כתימוכין לתוצאות שבהן הוא מאמין בכל ליבו.

ניתוח הזכויות השמאלי הליברלי מטביע את הסטודנטית ברטוריקה משפטית, אך בגלל ריקנותו האינהרנטית, לא ניתן להפיק ממנו דבר – פרט לעמדה רגשית המתנגדת לסדר המשפטי. שיח הזכויות מאכזב סטודנטים ליברלים, משום שהוא אינו מציע כל בסיס להתמודדות מתמשכת עם אמביוולנטיות. מה שנדרש הוא לחשוב על המשפט באופן שיאפשר לכל אחת להיכנס לתוכו, למתוח עליו ביקורת מבלי לדחות אותו לחלוטין, ולהשתמש בו באופן מניפולטיבי מבלי שתוותר על עצמך לטובת שיטת החשיבה והעשייה שלהם.

הערכת סטודנטים

בתי הספר למשפטים מלמדים מספר קטן של כישורים שימושיים. אולם הם מלמדים אותם רק בעקיפין. הכשרת הסטודנטים לבצע על הצד הטוב ביותר את המטלות הפשוטות יחסית שיהיה עליהם לבצע כעורכי דין, תהווה איום על האידיאולוגיה המקצועית ועל היומרות האקדמיות של המרצים. יתרה מזאת, היא גם תשבש את התהליך שבאמצעותו נוסד בקרב הסטודנטים סדר היררכי, המקביל לזה הקיים בקרב מועמדים ללימודי משפטים, בבתי ספר למשפטים ובמשרדי עריכת דין. על מנת ללמד באופן אפקטיבי את הכישורים החזרתיים (repetitive) המשמשים לצורך ניתוח משפטי, יש לבודד את ההליכים הכלליים שמייצרים אותם, ולאחר מכן להמציא מספר רב של קייסים היפותטיים, עובדתיים ודוקטרינריים, שבאמצעותם הסטודנטים יוכלו לתרגל כישורים אלו, כשבכולתם להבין מה הם עושים, ולהעריך האם ביצועיהם היו טובים או גרועים בכל מקרה ומקרה. לעומת זאת, במסגרת החינוך המשפטי כפי שהוא פועל כיום, הסטודנטים מבצעים תרגילים שמטרתם לגלות מהו "הפתרון הנכון" לבעיה משפטית, אך התרגילים נתפסים כבלתי קשורים זה לזה, והסטודנטים אינם מקבלים משוב כלשהו, פרט לציון בבחינה אחת בסיום הקורס. בדרך כלל הסטודנטים חווים את הציונים שניתנים להם כשרירותיים כמעט לחלוטין: כחסי קשר למידת

השקעתך בקורס, לאהבתך את הנושא שנלמד במסגרתו, למידת הבנתך את החומר עובר לבחינה, ולדעתך על הקורס ועל המרצה.

כשמסתכלים על עניין זה מבחינה פדגוגית, זה טיפשי. אבל כשמסתכלים על זה כאידיאולוגיה, זה יותר מטיפשי. המערכת יוצרת מדרג של הסטודנטים על סמך ציונים, והם למדים שיש מעט שהם יכולים לעשות, אם בכלל, כדי לשנות את מעמדם בסדר הקיים, או כדי לשנות את הדרך שבה בית הספר מייצר אותו. מתן הציונים, באופן שבו שהוא נעשה, מלמד כי ההיררכיה היא בלתי נמנעת וצודקת, בשעה שלמעשה, היא בה בעת שגויה ומיותרת.

היא מיותרת, מפני שהיא במידה רבה בלתי רלוונטית למה שהסטודנטים יעשו כעורכי דין. ניתן היה לוותר על החלק הארי של תהליך מיון הסטודנטים לגרוועים, ממוצעים וטובים, מבלי לפגוע כהוא זה באיכות השירותים המשפטיים. היא שגויה, ראשית כול, מפני שככל שמדובר באומדן של הכישורים האמיתיים והשימושיים הדרושים לעורכי דין לעתיד, הרי שאפשר היה לצמצם את ההבדלים בין הסטודנטים בעלות מינימלית, בעוד שבפועל, החינוך המשפטי מדגיש בשיטתיות את ההבדלים בין יכולותיהם האמיתיות. אילו בתי ספר למשפטים היו משקיעים ולו מקצת מן הזמן ומן הכסף המושקעים כיום בקורסים ששיטתם סוקראטית, בפיתוח הכשרה שיטתית להקניית כישורים, ואילו היו מחויבים במתן משוב שוטף ומפורט לסטודנטים על התקדמותם ברכישת כישורים אלו, הם היו יכולים להביא לכך שהרוב המכריע של הסטודנטים היה מסיים את לימודיו עם רמת המיומנות הטכנית אשר כיום היא מנת חלקו של מיעוט קטן בכל מוסד.

בתי הספר למשפטים מעבירים לכל סטודנט מסר עובדתי בדבר מיקומו במדרג הסטודנטים, עם המסקנה המשתמעת, שלפיה מיקום זה הוא פרי מאמציו של כל פרט, ולכן כל סטודנט נמצא במקומו הראוי. השיטה אומרת לך שלמדת את מה שיכולותיך אפשרו לך ללמוד, וכי אם את מרגישה חסרת יכולת או שהיית מסוגלת להיות טובה יותר כמה שאת עושה, זוהי אשמתך הבלעדית. התנגדות לשיטה אינה אלא התמרמרות של מי שלא היה מסוגל להצליח בה. הסטודנטים מפנימים את המסר הזה על אודות עצמם ועל אודות העולם, וכך הם מכינים את עצמם לקראת כל ההיררכיות שעוד יגיעו בהמשך.

שלילת היכולת לעסוק במקצוע חלופי

בתי הספר למשפטים מנתבים את תלמידיהם לתפקידים בהיררכית עולם עריכת הדין בהתאם למיקומם בהיררכיית מוסדות הלימוד. סטודנטים המתמודדים עם הצורך להחליט מה לעשות לאחר שסיימו את לימודיהם, חווים את עצמם, במידה רבה, כחסרי אונים: אין להם אלטרנטיבה "אמיתית" חוץ מאשר לעבוד באחד המשרדים שנוהגים להעסיק בוגרים של בית הספר שבו הם למדו. במידה מסוימת, המרצים הם שגורמים לתחושת חוסר האונים של הסטודנטים, באמצעות הפצת מיתוסים באשר לאופיים של סוגי העיסוק השונים במקצוע. הם מהללים את המסגרות שנגישות לתלמידיהם הם משמיצים באופן מעורר משרות שתלמידיהם אינם מסוגלים להשיג, או מתקנאים בהן. הם מתייחסים בביטול למשרות שתלמידיהם לא יצטרכו לעבוד בהן, על ידי הצגתן כחשודות מבחינה אתית וחברתית.

באשר לכל סוג של עבודה שאינו במסגרת המערכת הממוסדת – כגון סיוע משפטי לנזקקים וסינגור קהילתי – מועבר לסטודנטים המסר, כי על אף היותה נעלה מבחינה מוסרית, מדובר בעבודה משעממת עד ייאוש ובלתי מאתגרת, וכי הסיכויים להשיג באמצעותה רמת חיים הראויה לעורך דין הם קטנים מאוד עד בלתי קיימים. מסרים אלו הם הבלים גמורים – מדובר בתירוצים של מרצים למשפטים הכמהים לקידום, חרדים מפירות המעמד, ומעל לכל שונאים סיכונים. העבודה בסיוע

משפטי, למשל, אפילו בהינתן העומס הרב של תיקים, היא מגרה אינטלקטואלית ותובענית פי כמה ממרבית הדברים שעושים עורכי דין מסחריים. היא גם כיפית יותר.

מעבר לממד זה של מיתולוגיה מקצועית, בתי הספר למשפטים פועלים בדרכים קונקרטיות יותר, על מנת להבטיח שהסטודנטים שלהם יתאימו את עצמם לנישות המיועדות להם במערך המקצועי הקיים. ראשית, התכנים הנלמדים בבית ספר מסוים, כשלעצמם, שוללים מסטודנטים את האפשרות להשתלב בכל מסגרת מקצועית, פרט לזו שהוקצתה לכוגרי אותו מוסד. על פניו, נראה שמדובר בהסתגלות רציונלית לצורכי השוק, אך למעשה, כמעט תמיד, אין בכך כל הכרח. בתי הספר למשפטים מלמדים מה מעט, וזאת, באופן כה לקוי, שהם אינם יכולים, בשל האופן שבו הם מובנים, להכין סטודנטים ליותר מקריירה אחת בעריכת דין. אך הסיבה לכך היא שתהליך הקניית הכישורים מוטבע בדברי הבל מעורפלים, ומירב שעות ההוראה מוקדש להעברת מסות של כללים שקשה לעכלם. שיטה רציונלית יותר הייתה מדגישה את הדרך ללמוד את המשפט, במקום את הכללים, ואת הדרך לרכוש מיומנויות, במקום חתירה לתשובות. כתוצאה מכך יכולות הסטודנטים יהיו שוות יותר זו לזו, אולם, בנוסף על כך, לסטודנטים תהיה גמישות רבה לאין ערוך באשר לדברים שהם יוכלו לעשות בפרקטיקה.

אמצעי שני שבאמצעותו שוללים מן הסטודנטים את יכולת הבחירה הוא הוראתן של דוקטרינות במנותק מכישורים מעשיים. סטודנטים שהם חסרי כישורים מעשיים נוטים להפריז בקושי לרכוש אותם. לעורכי דין יש מיסטיקה ייחודית משלהם, שעל פיה החומר "התיאורטי" שנלמד בבית הספר הוא בלתי רלוונטי, וכי יש חשיבות מכרעת ליכולות, אשר לא ניתן להכירן או לפתחן עד ש"יוצאים לעולם האמיתי" ו"יורדים לשטח". לסטודנטים יש חלופות מעטות לקבלת הכשרה בממד זה לאחר סיום לימודי המשפטים. לכן, המחשבה על הקמת משרד עריכת דין עצמאי משלך נראית בלתי מעשית באופן מייאש, ורק מעט פחות בלתי מעשית נראית המחשבה לפנות למשרד קטן, או למשרד שאופיו פוליטי או לא קונבנציונלי, במקום לאחד מאלו שמציעים את החבילה הסטנדרטית של התמחות לאחר סיום התואר. בתי הספר למשפטים אחראים באופן מוחלט למצב דברים זה. היה באפשרותם לשפר את תוכניות הלימודים שלהם די בקלות, כך שלכל סטודנטית שתצצה בכך יהיה מרחב בחירה משמעותי בין עצמאות לבין שירותם של אחרים.

האופן השלישי שבאמצעותו שוללים מן הסטודנטים את יכולת הבחירה הוא מעודן יותר. בית הספר למשפטים, בתור שלוחה של מערכת החינוך בכללותה, מלמד את הסטודנטים שהם חלשים, עצלים, חסרי יכולת וחסרי ביטחון. כמו כן, הוא מלמד אותם, שאם יסכימו לקבל על עצמם תלות קיצונית ופגיעות לתקופת מבחן, מוסדות גדולים ידאגו להם (קרוב לוודאי) כמעט בכל מצב. תנאי העיסקה ברורים יחסית. המוסד יקבע משימות מוגבלות ומוגדרות, הנוקבות בדרישות מינימליות לביצוען. תחום אחריותם של סטודנט או עורכת דין צעירה במשרד אינו חורג מביצוע משימות אלו. המוסד מטפל בכל תחומי החיים, הן בתוך עולם המשפט (הדרכה וגייבו מצד קולגות במשרד; משאבי המשרד ויוקרתו שישמשו כגלגל הצלה במקרה שתטעי) והן בחיים הפרטיים (המשרדים מציעים כסף, אך גם ביטחון תעסוקתי ארוך טווח וחבילות הטבות ערבות לחיך, שמטרתם להפחית את הסיכויים לאסון). בתמורה, עלייך לוותר על כל תביעה לשלוט בסביבת העבודה שלך או בתוכן העבודה עצמו, ולהסכים להפגין מידה ראויה של יראת כבוד כלפי אלו שמעלייך, ומידה ראויה של התנשאות כלפי אלו שמתחתייך.

לעומת זאת, החלופות נושאות סיכונים. בית הספר למשפטים אינו מכשיר אותך לנהל משרד קטן לעריכת דין, להעריך באופן ריאלי את תוצאתו של הליך מורכב המערב שחקנים רבים ומגוונים, או ליהנות מתחושת העצמאות והיושרה המוסרית, שמקורן ביצירת מקום עבודה משלך, שישרת

את המטרות שאת עצמך הצבת. אדרבה, הוא מנסה לשכנע אותך, שאת בקושי מסוגלת לבצע את התפקידים המצומצמים פי כמה שהוא מקצה לך, ומעביר מסר חד, ולפיו מוטב לך "לנשק את השוט" ולקבל בהכנעה את שעבודך מאשר לצאת לדרך חדשה לבדך.

הדגמת יחסים היררכיים

מרצים למשפטים מדגימים לתלמידיהם כיצד עליהם לחשוב, להרגיש ולפעול בתפקידיהם המקצועיים העתידיים. חלק מזה נעשה באמצעות לימוד על ידי מתן דוגמה אישית, וחלק אחר נעשה באמצעות למידה אקטיבית יותר, מתוך אינטראקציות שהן סוג של חינוך קליני לסגנון התנהגות טיפוסי של עורכי דין. הכשרה זו מהווה גורם מרכזי בעולם ההיררכי של עריכת הדין. היא מקודדת את המסר בדבר הלגיטימיות של השיטה כולה בתוך הפרטים הקטנים ביותר של סגנון אישי, שגרה יומית, מחוות, נימת קול, הבעות פנים – גודש של קודים התנהגותיים וכללי נימוס שכולם מחויבים בהם. אלו משמשים, באופן חלקי, בתור שפה – אמצעי המאפשר לעורכת הדין הצעירה להראות שהיא מכירה את חוקי המשחק, ושהיא מתכוונת לשחק לפיהם. בחלקו האחר, מדובר בריטואל של שבועות והצהרות: אימוץ גינוני הטקס משמש כשבועת אמונים לאי־השוויון. ובמידת מה, מדובר בעניין בעל מהות ערכית. ההתנהגות ההיררכית תביא לידי ביטוי, ולכדי מימוש, את זהותם ההיררכית של אנשים שבתחילה היו רק עוטי מסיכות.

מרצים למשפטים מגייסים לטובת ההיררכיה את הפגיעות הרבה שחשים הסטודנטים, כשהם מתחילים להבין מה צופן להם העתיד. בבית הספר למשפטים צריכים הסטודנטים להתמודד עם ההשלכות שנובעות ממעמדם החברתי, ממגדרם ומגזעם, באופן שונה (אך לא בהכרח פחות משמעותי) מזה הנדרש מהם כדי להתמודד עם חוויית הלימודים. אנשים מגלים ששימור מעמדם החברתי חשוב להם ביותר, חשוב עד כדי כך, שלא יסכימו להתפשר על שום משרה, פרט למשרה המשפטית הטובה ביותר שיש באפשרותם להשיג. או אולי הם מגלים שברצונם דווקא לטפס מעלה, או שהם לכודים במידה שלא ציפו לה בהלוואות סטודנטים שנטלו. אנשים משנים את סגנון לכושם ואת האופן שבו הם מדברים; הם משנים את דעותיהם ואפילו את רגשותיהם. שום דבר מזה אינו קל לאף אחד, אך סטודנטים ליברלים עוברים מערכת השפלות מיוחדת, הכרוכה בגילוי גבולות מחויבותם לעמדות שאותן חשבו ליסודיות עבורם, ולעיתים קרובות גם בגילוי חוסר היציבות של עמדות אלו.

סוג אחר של פגיעות קשור ביכולותיו של כל אחד מהם. בתי הספר למשפטים מפעילים כלי שיפוט מזרי אימה, הכוללים לא רק את שיטת הדירוג באמצעות ציונים, אלא גם שיטות מתוחכמות יותר, כגון התייחסות חיובית מצד המרצה בכיתה, מוניטין בקרב יתר הסטודנטים, וקשר עם אנשי סגל שלא במסגרת השיעורים, ויחס של כבוד מהם. לעיתים, סטודנטים ליברלים מגיעים ללימודי המשפטים עם מה שנראה כביטחון בלתי מעורער ביכולותיהם, שנלווה לו גם ביטחון בתפיסת העולם השמאלנית שהם אווזים בה. אך אפילו סטודנטים אלו, הבטוחים בעצמם לכאורה, מגלים כי חוות דעת שליליות, אפילו אם הן רק מדומיינות או כאלו המהוות השלכה מאחרים, משפיעות עליהם ומכאיבות להם. הם צריכים להכריע בשאלה האם תגובה זו מצידם היא דבר שיש להשלים עימו, האם לחוות הדעת האמורות יש תוקף והאם הן מתייחסות לדברים שחשובים להם, או שמא עליהם לדחות אותן. עליהם לשאול את עצמם אם עלו על מסלול עדין של הסתגלות אינטלקטואלית, שיאפשר להם להיכנס לזירה שבה אנשים זוכים בהכרה מצד מרצים ועמיתים אך גם מפסידים אותה. וברוב המכריע של המקרים, ולכל הפחות ברבים מהם, הם נאלצים להתמודד עם כישלון ממשי להגשים את תקוותיהם הגבוהות ביותר להשיגם במסגרת מערכת התגמולים המקובלת.

השיעור הראשון שלמדים הסטודנטים הוא, שהמרצים טרודים עד מאוד במעמד של מוסד הלימוד שלו הם שייכים, וכי הם מראים נכונות להקריב קורבן כדי לשפר את מעמדם במדרג ולמנוע הידרדרות מטה. גישתם בעניין מינוי מרצים עמיתים היא לנסות להשיג את האנשים הטובים ביותר מבין המועמדים, בהתאם לסולם ההיררכי המקובל למשרות הוראה באקדמיה, והם ידועים לשמצה בעיניו של כלפי העדפה מתקנת במינוי אנשי סגל, אף שהם מוכנים לנקוט העדפה זו לצורך קבלת סטודנטים ובאיוש משרות מנהליות. מרצים חדשים מתחילים את הקריירה שלהם כיקיריהם של עמיתיהם הבוגרים. בסופו של דבר, הם מוצאים את עצמם בתחרות מתוחה על "פרס" הקביעות, כשהם מנסים להתאים את עצמם לסטנדרטים ולציפיות, אשר, על פי רוב, הם מעורפלים מכדי שניתן יהיה לעמוד בהם אלא באמצעות מחויבות לרצות בכל מחיר. כמוכן זה, בתי הספר למשפטים מהווים קדימון למה שמצפה לסטודנטים במשרדי עריכת הדין.

לפרופסורים למשפטים, כמו לעורכי דין, יש מזכירות. לסטודנטים יש שיג ושיח איתן מעת לעת במהלך לימודי המשפטים, והם רואים איך הבוסים שלהן מתייחסים אליהן, איך הן מתייחסות אל הבוסים, וכיצד "מזכירה" מתייחסת ל"פרופסור", אף כאשר האחת אינה עובדת אצל האחר. הסטודנטים למדים שגם אם זו אינה הנורמה בכל מקום ובכל עת, יחס קצר רוח ומתנשא של אנשי סגל כלפי מזכירותיהם הוא דבר מקובל, וכך גם התביעות מהן לכיצוע מושלם של משימות, שאינן מהוות חלק מדרישות התפקיד שלהן, אלא תכליתן לשמור על שמו הטוב של הפרופסור, כאילו היו המזכירות משרתות פרטיות, חסרות אישיות לחלוטין, או מושא להטרדה מינית. הם למדים כי "מזכירה" מתייחסת ל"פרופסור" ביראת כבוד מופגנת, כאילו זמנה וכבודה הם חסרי ערך, בעוד שזמנו וכבודו נחשבים כחזות הכול, גם כאשר אותו פרופסור אינו הממונה עליה. באופן כללי, הם למדים שיחסים אנושיים במקום העבודה הם בגדר חסד המוענק מטעם הממונה, ולא עניין של צורך אנושי וצדק חברתי.

שיעורים אלו חוזרים על עצמם ביחסיהם של פרופסורים ומזכירות עם אנשי המנהלה, ועם צוות התחזוקה והתמיכה. המרצים מעבירים תחושה שלפיה הם נעלים על כולם ומקיימים סגרגציה חברתית כה חריפה, עד כי אין בנמצא כל הזדמנות שבה ניתן להעמיד את ממשותה של עליונות זו במבחן. כקבוצה, הם מקבלים ברצון את חלוקת העבודה, הגזירת על כל באי המוסד, פרט להם עצמם, שעמום ופסיביות. יחסים חברתיים ידידותיים אך מלאי הדרת כבוד מחזקים את התחושה של כולם שהכול לטובה, וכאילו מעלימים את קיומה של ההיררכיה המצויה בליבו של היחס האדיב, כאשר לאמיתו של דבר, כל קריאת תיגר רצינית על המשטר תיענה בזעם ובנקמנות.

כל אלו הם חינוך באמצעות מתן דוגמה אישית. ביחסיהם עם הסטודנטים, ובתרבות הסטודנטיאלית שהם מטפחים, מעבירים המרצים את המסר באופן ישיר יותר ובעוצמה רבה יותר. יחסי מורה/תלמיד הם המודל ליחסים בין עורכי דין זוטרים לשותפים בכירים, כמו גם ליחסים בין עורכי דין לשופטים. יחסי סטודנט/סטודנט הם המודל ליחסים בין עורכי הדין כקולגות, בין בני אותה שכבת גיל במשרד עריכת הדין, ובין חברי "ארגון האחוה" (fraternity) של קהל בית המשפט.

בכיתה ומחוצה לה, לומדים הסטודנטים סגנון מסוים של הפגנת כבוד. הם לומדים לספוג ברוח טובה הפרעות באמצע משפט, לעג, הטחת עלבונות אישיים, הערות צדדיות טפלות, שאלות מעורפלות עד כדי כך שלא ניתן להשיב עליהן, ובכל זאת ניתן, איכשהו, להשיב עליהן באופן שגוי, כמו גם שלילה בוטה וקיומון בשבחים (גם אם דברים אלו אינם הנורמה בכל עת ובכל מקום). אם יש להם כישרון, הם לומדים שהכניעות מועילה ביותר כשהיא מתובלת בקורטוב של מרדנות, שכדאי להתנגד מעט לפני שמתכופים. הם לומדים להתענג על פירוורים, בעודם מלקטים מהאוויר רמזים שיאותתו על מצב הרוח של האדון, אשר עשוי להוות את כל ההבדל בין יום טוב לבין אומללות.

הם לומדים לקבל את כל זה בצורה חיובית, ושלא פעם, מאחורי החזות הרודנית, מסתתרות לא פעם ביישנות, כוונות טובות, ומידת מה של מחויבות אמיתית לכך שילמדו משהו. כך יהיה עם "עוטי גלימה" רעי מזג רכים נוספים, בשנים שיבואו.

וישנו עניין ההשתייכות (affiliation). מתוך אפשרויות רבות, כל סטודנט זוכה לבחור לו מנטור (או כמה), להעריך אותו ולהיתמך בו, לרקום עימו מעין ידידות, אם המנטור ליברלי, או לשבת לרגליו, אם המנטור "מסורתי" יותר. אתה מגלה במה מותר המנטור שלך מיתר המרצים, ולומד להעריך הבדלים אלו. בד בבד, המנטור עצמו למד דבר מה על נקודות החוזק והחולשה שלך, ושניכם משתדלים להרחיק את הרגע הבלתי נמנע, שבו מכתבי המלצה ישחיתו את החוויה כולה. זה יכול להיות פורה ומספק, או משפיל, או שני הדברים בעת ובעונה אחת. כך יהיה שנים ספורות מאוחר יותר, ביחסיך עם המאמן.

ישנו מסר שלישי, מעודן יותר ומודע פחות, המועבר ביחסי המורה והתלמיד. המרצים, ברובם המכריע, הם גברים לבנים מן המעמד הבינוני; ואילו מרבית הנשים והשחורים המשמשים כמרצים למשפטים (בשום פנים לא כולם), עושים רושם של היטמעות מוחלטת בסגנון זה, או של חוסר ביטחון ואומללות. סטודנטיות, סטודנטים שחורים או סטודנטים בני מעמד הפועלים מגלים דבר מה חשוב על העולם המקצועי כבר ביום הראשון ללימודים: הוא אינו פלורליסטי מבחינה תרבותית, אף לא "על הנייר". המרצה מכתוב את הטון: טון לבן, גברי, של מעמד הביניים. הסטודנטים מתאימים את עצמם. הם עושים זאת גם מתוך פחד, גם מתוך תקווה שהדבר ישיא להם תועלת, וגם מתוך הערצה כנה של מי שמהווה מודל לחיקוי עבורם. אך הקו המפריד בין אימוץ התוכן האינטלקטואלי והמקצועי המועבר בחינוך המשפטי לבין אימוץ הסגנון התרבותי הלבן, הגברי, של מעמד הביניים, הוא דק וחמקמק.

בעוד שהסטודנטים מבינים במהרה שקיים מגוון בין חבריהם ללימודים, וכי אנשי הסגל אינם באמת הומוגניים מבחינת אופי, רקע או דעות, הכיתה עצמה נעשית דווקא אחידה יותר ככל שהחינוך המשפטי מתקדם. פרד אסטר⁸ והווארד קוסל⁹ יופיעו פעם אחר פעם, אך תתקשה למצוא את ריצ'רד פריור¹⁰ או את בטי פרידן.¹¹ לא מדובר באפשרות שהמרצה יעניש אותך אם תשתמש בסלנג, תלבש בגדים מסוימים, תיתן דוגמאות או תשמיע דעות שזיהו אותך כשונה, אף שגם זה עלול לקרות. סביר שתיענש, במתינות או בחומרה, רק אם תסרב לאמץ את השיח השכלתני, השתלטני, המזוהה עם עריכת דין. עם זאת, הלחץ העקיף לקונפורמיות הוא עז.

אם בשבתך בודד בכיסאך, תחוש מנוכר באווירה זו, רוב הסיכויים שלא תעשה דבר בקשר לכך במסגרת הכיתה עצמה, לא משנה כמה תקטר על כך עם חבריך. סביר ביותר שתמצא דרך להגיב לדברים בכיתה באופן שבו נדמה לך שהמרצה מעוניין שתגיב – שתנסה להידמות לו ככל האפשר, ככל שיוכל להבחין בכך מי שמכיר אותך מהכיתה בלבד, למרות שהחיקוי שלך ייפגם בשל הצורך לכבוש את זעמך. וכאשר מרצה כלשהו, ולו פעם אחת, בשיעור כלשהו, ישמיע הערה שנשמעת סקסיסטית או גזענית, או כאשר ייווצר הרושם שהמרצה מסרב "לאתגר" סטודנטים שחורים או סטודנטיות באותה מידה שהוא עושה כן כלפי סטודנטים לבנים, או שהוא מאתגר אותם יותר מאת השאר, או כאשר המרצה יקטע דיון עקב זעמה של סטודנטית על הלצה של סטודנט בנושא העוולה של "מגע לא ראוי" – סביר שלא תעשה דבר.

די קל לראות את כפיית האחידות התרבותית כסוג של דיכוי, אך מעט קשה יותר לראותה כהכשרה, במיוחד אם את מודעת לה ושונאת אותה. אך אכן מדובר בהכשרה, למרות הכול. את תאמצי גינונים, אופני דיבור ומחוות, שיכולים היו להיות "ניטרליים", אילולא היו ייצוגים של החברות בעולם עריכת הדין. עם הזמן תתרגלי לכך שבתפקודך כעורכת דין, תחיי בעולם שבו

רכיבים יסודיים באישיותך אינם זוכים לביטוי, או שהם מוצגים באור שגוי, ואשר דברים שמהם את סולדת, מקובלים בו עד כדי כך שאיש לא יעלה על דעתו שתיתכן אפשרות שהם שנויים במחלוקת. ובסופו של דבר תתרגלי לכך שאינך יכולה לעשות דבר כדי לשנות זאת. אנשים מפתחים שיטות להתמודדות עם מצב זה: הסתת תשומת הלב או נסיגה מהשיחה כאשר היא נוטה לכיוונים מסוימים, השתתפות פעילה בשיחה תוך התעלמות מאלמנטים פוגעניים בחילופי הדברים, ואפילו מתן פירוש מחודש, הרוחה את המשמעות הפוגענית של דברים, שאחרת היו מרתיעים אותך. אלו הם כישורים משתקים ולא מעצימים, והם יסייעו לך לכלוא את עצמך בפרקטיקה.

אופי היחסים בין הסטודנטים מושפע במידה רבה מהיחסים עם אנשי הסגל. ישנה תחושה של אחרות דם, עם או בלי אחיות, בעיסוק מתמיד בספקולציות לגבי אלי האולימפוס. הספקולציות מלוות בזעם אשר בא לידי ביטוי, לעתים, במערכונים שמעלים הסטודנטים, או בטור "ההומוריסטי" של עיתון בית הספר ("נצלו את כישוריו של פרופסור X על הצד הטוב ביותר: הכינו ממנו המבורגר"). (חה, חה). על פני השטח, סביר שתתקיים נורמה של חוסר תחרותיות ושל שיתוף פעולה ("יו, חשבתי שזה יהיה כמו ב'מרוץ אחר הגלימה', אבל זה בכלל לא ככה"). אך חיוני ללמוד את גבולות שיתוף הפעולה הזה. רק אנשים מעטים ביותר מסוגלים להתחרות על ציונים, על חברות במערכת כתב עת משפטי, על התמחות אצל שופט, ועל עבודות קיץ טובות, ובה בעת לסייע לחבר בקבוצת הלימוד שלהם במידה מועילה כל כך, שאותו חבר יעמיד את מעמדם בסכנה. כך לומדים יחסי רעות וחוסר אמון בעת ובעונה אחת. היחסים בין חברי קבוצת הגיל שלך במשרד עריכת הדין ייראו אותו דבר. וזה לא הכול. מתגובותיהם של סטודנטים אחרים – אירועים מנותקים ומפוזרים שפשוט "קורים", בכיתה או מחוצה לה – נשים לומדות כמה חשוב שלא להיראות כמו "נקבות היסטוריות", וכי קיימת סכנה ששותפך למשפט המבויס יתאהב בך, מבלי להיות מודע לכך, בעודו נשוי, ויפתח כלפיך שנאה כשיגלה מה הוא מרגיש. סטודנטים מהמעמד הבינוני-נמוך לומדים להקפיד שהגופייה לא תציץ מבעד לצווארון החולצה, ושבגדים עם דוגמאות מסוימות, או מבדים מסוימים ידביקו להם סטיגמות שליליות, יהיו ציוניהם אשר יהיו. סטודנטים שחורים אינם מופתעים לגלות שלקהילת עורכי הדין יש דרכים משלה להיות גזענית, וכי עצם נוכחותם מהווה העדפה מתקנת, אלא אם כן משמעותה ש"הוא היה מצליח גם ללא העדפה מתקנת". הם חוששים מקיומן של צורות כה שטניות של אפליה, שאפילו הם אינם מסוגלים לזהותן; והם תוהים האם החשיבה המשפטית היא לבנה במהותה. בינתיים, עשרות שינויים זעירים, הגורמים להם להידמות יותר ויותר ליתר האמריקאים מהמעמד הבינוני, או הבינוני-גבוה, מזמנים רטוריקה שלפיה הקהילה השחורה אינה מחולקת על פי קווים מעמדיים. במישור אחד, אין זה אלא שחזור של ימי בית הספר התיכון. במישור אחר, הנושא הוא איך להפוך לשותף במשרד עריכת דין.

הליטוש האחרון, המשלים את תפיסת לימודי המשפטים כהכשרה להיררכיה מקצועית, הוא תהליך ההשמה. כשכל משרד מציג מופע ראוותני של מעמדו היחסי בשוק עריכת הדין (בגיבוי בתי הספר למשפטים, הניתן באופן סמוי או בהתלהבות גלויה), השוק כולו מאשר את ערכיו ההיררכיים ואת הפירות שהם נושאים, וחוגג אותם. תהליך זה נחוה בעוצמה יתרה אצל הסטודנטים שעוברים את הליכי המיון המורכבים למשרדים הממוקמים בחציון העליון במדרג המקצועי. בימינו, הליכי מיון אלו כוללים עבודות קיץ בשנה הראשונה, עשרות ראיונות, טיסות לראיונות, עבודות קיץ בשנה השנייה, עוד ראיונות, ועוד טיסות.

שיטה זו מאפשרת למשרדי עריכת הדין להתרשם מכישוריהם החברתיים של המועמדים, רשמים אשר יסייעו לברר כיצד הם יתרמו לתדמית הלא-משפטית של המשרד ולמערך הפנימי של יחסי כבוד ושיוך קבוצתי. השיטה מאפשרת למשרד להציג לסטודנטים את אורח החיים הראוותני שהוא

מציע, כשלמסר הפשוט של השכר השמן מתוסף כוחן המושך של נסיעות בחינם, ארוחות על חשבון המשרד, לינה במלונות פאר, ומסיבות במועדונים אקסקלוסיביים. והיא מלמדת את תלמידי המוסדות היוקרתיים, סטודנטים אשר חוו עד כה הצלחה מתמשכת בלימודים ובקריירה, כי אינם "בטוחים" כפי שנרמזה להם.

כאשר סטודנטים באוניברסיטאות קולומביה או ייל מכסים את מסדרונות מעונות הסטודנטים במכתבי דחייה, או כאשר הם מציעים פרס עבור מספר מכתבי הדחייה הרב ביותר ועבור המכתב המעליב ביותר, הם מפגינים כי הפנימו את משמעותו של הריטואל. לבוס דרכים רבות לשכנע אותך לצחצח את שיניו ולסרוק את שיערו. אחת הדרכים היא לארגן את הדברים כך, שכמעט כל הסטודנטים ישיגו משרות טובות, אך מרביתם ישיגו משרות אלו רק לאחר שיעברו עשרים ראיונות, אשר יניבו שתי הצעות בלבד.

בעזרת נפנוף בפיתיון, הבהרת חוקי המשחק ויצירת חרדה עמוקה כמעט אצל כולם כאשר ליכולתם להתקבל לעבודה לאחר מכן, מבנים המשרדים את הכניסה למקצוע באופן שמשיא את ההשלמה עם ההיררכיה. אם את מרגישה שהצלחת, לנצח תהיי אסירת תודה על כך, ומכאן, יש לך אינטרס מוקנה בשימור ההיררכיה. אם את מרגישה שנכשלת, את מאשימה את עצמך, כאשר אינך שקועה ברגשות קנאה. כשתהפכי לשותפה בכירה, תביני היטב מה מונח על כף המאזניים, אך בשלב זה תתקשי אפילו לדמיין סיבה לכך שמישהו ירצה לשנות זאת.

קל יותר להשלים עם היררכיות דוריות, מאשר עם היררכיות המוסדות בגלוי על גזע, מגדר או מעמד. יום אחד גם אתה תהיה שותף בכיר, ומי יודע, אולי אפילו שופט; אתה תשמש כמנטור לאחרים, ותהווה מושא לזעם ולהערצה עבור הבאים אחריו. הכשרה להשתעבדות היא גם הכנה לתפקיד השולט. אין דבר טבעי מזה, ואם ריציתם כבר את עונשכם, גם אין דבר הוגן מזה, שאתם, כקבוצה, תעשו לאחרים את מה שעשו לכם, לטוב ולרע. אבל המצב לא חייב להיות כך, וזכרו, ראיתם זאת לראשונה בבית הספר למשפטים.

טענתי שהחינוך המשפטי הוא אחד הגורמים להיררכיה משפטית. החינוך המשפטי תומך בהיררכיה כאנלוגיה, הוא מספק להיררכיה אידיאולוגיית לגיטימציה כללית, באמצעות הצדקת הכללים המונחים בבסיסה, כמו גם אידיאולוגיה ייחודית, באמצעות מיסטיפיקציה של ההנמקה המשפטית. החינוך המשפטי מבנה את מאגר עורכי הדין הפוטנציאליים כך, שארגונם ההיררכי נראה בלתי נמנע, ומכשיר אותם בדקדקנות להיראות, לחשוב ולהתנהג בדיוק כמו כל עורכי הדין האחרים במערכת. עד כה הצגתי ניתוח סיבתי זה כאילו היה החינוך המשפטי מכונה, המזינה נתונים מסוימים למכונה אחרת. אבל מכונות אינן מודעות זו לזו; ככל שיש ביניהן תיאום, הרי שזה הודות לתבונה חיצונית כלשהי. מרצים למשפטים, לעומת זאת, מבינים היטב איך נראה המקצוע ומה מצופה מהם לעשות. היות ששחקנים בשתי המערכות מתאימים את עצמם זה לזה באופן מודע, ואף מנסים להשפיע זה על זה, החינוך המשפטי הוא תוצר של ההיררכיה המשפטית לא פחות משהוא גורם לה. לדעתי, משמעות הדבר היא שמרצים למשפטים מוכרחים לקחת אחריות אישית על ההיררכיה המשפטית בכללותה, ועל ההיררכיה במסגרת החינוך המשפטי בפרט. אם קיימת היררכיה, היא קיימת משום שהם מבנים ומשעתיקים אותה דור אחר דור, ממש כפי שעושים עורכי הדין.

תגובת הסטודנטים להיררכיה

סטודנטים מגיבים בצורות שונות להכרה המתפתחת בקרבם לאיטה, בדבר המציאות ההיררכית של החיים בעולם המשפט. כשאני מסתכל סביבי אני רואה סטודנטים שנכנסים למערכת בלב שלם – עליהם ההכשרה "תופסת" כפשוטה. סטודנטים אחרים, כך נראה לפחות, מצליחים להתמודד עם

משהו מורכב מזה. הם מקבלים את הדימוי של המערכת את עצמה כניטרלית במידה רבה, א־פוליטית, מריטוקרטית ואינסטרומנטלית, כסוג של אומונות. והם גם מקבלים את הבטחת השיטה, שכל עוד יבצעו את עבודתם, "ירצו את עונשם" ו"ישקיעו את השעות" הדרושות, הם יהיו חופשיים לחשוב, לפעול ולהרגיש כפי רצונם, ב"חיים הפרטיים".

זוהי צורת תגובה מורכבת, משום שההבטחה, אף על פי שהיא ניתנת בכנות, מתממשת רק לפעמים. באופן מפתיע, אלו שמקבלים את המסרים כפשוטם לעיתים קרובות מתאכזבים, זהו לפחות הרושם שנוצר כששומעים אותם מדברים על כך כעבור עשרים שנה. ומאחר שהמשפט אינו א־פוליטי, אינו מריטוקרטי, אינו אינסטרומנטלי ואינו עניין של אומונות (ולכל הפחות אינו רק דברים אלו), והיות שהכשרה להיררכיה אינה יכולה לגעת בחיים הציבוריים בלבד, להבדיל מהחיים הפרטיים, זה בלתי נמנע שהתלמידים נותנים ומקבלים משהו אחר ממה שהוצע להם בתנאיה הגלויים של העיסקה. לפעמים אנשים מגלמים מעין פרודיה: בחייהם המקצועיים הם מסגלים לעצמם דמות קשוחה ורציונלית במיוחד, ומקפידים על כלל המניירות האופייניות לעורכי דין, ובמקביל הם מכוננים "אני פרטי" אשר, על פני השטח, נראה כמתאמץ להדגיש תכונות המנוגדות לאלו שמאפיינות את דמותו המקצועית, כגון חמימות, רגישות, נינוחות, או רדיקליות תרבותית.

לפעמים ניתן להבחין גם בגרסה הפוכה: אדם שמעולם לא נכנס במלואו ל"חשיבה המשפטית", תמיד נשאר קצת מבולבל, אשר בחייו המקצועיים הוא משחק את התפקיד לא־לגמרי־בתום־לב, ובחייו הפרטיים הוא חש חוסר יכולת מקביל להרשות לעצמו אי פעם להיות במלואו "האני הפרטי" שלו. למשל, אדם כזה עשוי לדבר על ענייני עבודה בשעות הפנאי, ולעסוק באובססיות ביום העבודה שחלף, ובה בעת לשנוא את עצמו על שאינו מסוגל "להירגע". אבל כשהוא בעבודה, הוא מגלה שאינו מסוגל לתפוס בעלות מלאה על המשימות שהוטלו עליו, וכל משימה חדשה נראית בעיניו בתחילה כאיום מטריד על תחושת הביטחון השברירית שלו.

לסטודנטים ליברלים מחויבים ישנה אפשרות נוספת, שניתן לכנותה גישת ההוקעה. אפשר לקחת את לימודי המשפטים ברצינות כ"ריצוי עונש", וברוח זו להשלים באורח קר ומנוכר; לשנוא את הסטודנטים האחרים על כניעותם; ולהתמקד בתקווה "לא להפוך לעורכת דין", או בפנטזיה על עבודה משפטית שמאלנית ונטולת קונפליקטים, עם סיום התואר. הקושי באופן תגובה זה מתעורר כבר בהתחלה. אם תדחי את מה שיגידו לך המרצים ואת מסריה של התרבות הסטודנטאילית על משמעותה של תוכנית הלימודים של השנה הראשונה וכיצד לצלוח אותה, תמצאי את עצמך מנותקת וחסרת מטרה, ותתקשי לרכוש מיומנות מינימלית. תצטרכי לפתח תיאוריה משלך לגבי מהי הכשרה תקפה להקניית כישורים, ומהי סתם שטיפת מוח, ומאוויך הסותרים להצליח למרות הכול, צפויים לפגוע בעצמאותך. ככל שסיום הלימודים יתקרב, ילך ויתברר שמספרן של המשרות המשפטיות אשר אין בהן רכב מבחינה מוסרית (ושניתן בכלל להגיש להן מועמדות), זעום ביותר. והינה, מצבך יתחיל להידמות למצבם של כל האחרים, אם כי ייתכן שיהיה קיצוני יותר. רוב הסטודנטים (אך לא כולם) שמתחילים בהוקעה, בסופו של דבר מסתפקים בגרסה כלשהי של פשרה בין החיים הציבוריים לחיים הפרטיים.

מידת הביטחון שיש לי בנוגע לקיומם של הדפוסים שתיארתי זה עתה, רבה יותר ממידת הביטחון שיש לי בנוגע ליחס כלפי ההיררכיה המתלווה לאותם דפוסים. מעמדי שלי במערכת המעמדות, המין והגזע (בהיותי גבר לבן מהמעמד הבינוני הגבוה), כמו גם דרגתי בהיררכיה המקצועית (כפרופסור בהרווארד), מייצרים לי אינטרס לאחוז בתפיסה, שלפיה ההיררכיה היא גם נוכחת בכל מקום ובכל עת, וגם חשובה באופן יוצא מן הכלל, וזאת אף כאשר אני עסוק בגינויה. ומעבר לבעיית האינטרס, ישנה בעיה בגבולותיו של כוח הדמיון. קשה לי לדעת אם אני בכלל מבין את יחסם של נשים

ושחורים, למשל, להיררכיה, או את יחסם של ילדים להורים ממעמד הפועלים, או של עורכי דין עצמאיים המשתכרים בקושי מסגירת עסקאות נדל"ן למגורים. חברים בקבוצות אלו טוענים לפעמים, שאנשים מבחין כלל לא מסוגלים לתפוס את ייחודה של חוויית הדיכוי שלהם, אך בפעמים אחרות הם רואים בכישלון לתפוס זאת עניין של אחריות אישית, ולא מצב בלתי נמנע. לא פעם נראה לי שלכל האנשים יש חוויות, שהן, לכל הפחות, בנות השוואה למציאותה המדכאת של ההיררכיה, אף לאלו שנדמים להיות המועדפים ביותר על המערכת – כי כשהחבל כרוך על צווארך, השאלה אם אורכו עשרה מטרים או חמישים, לא ממש משנה לך. מצד שני, ברור שההיררכיה יוצרת פערים שלעולם לא ניתן יהיה לגשר עליהם.

אין זה יוצא דופן, שתיאור ההיררכיה בקרב משרדי עריכת דין נענה בהכחשה גורפת באשר לעצם קיומו של מדרג מעמדי כלשהו בשוק זה. בדרך כלל, כוחם הפוליטי הישיר של עורכי דין בני המעמד הבינוני-נמוך בממשלי המדינות רב פי כמה מכוחם של עורכי דין מה"אליטה", אפילו תחת ממשלים רפובליקניים. יתרה מכך, כל עורך דין מכיר מקרים של חברות אמת, החורגת, לכאורה, מההבחנות המעמדיות שאמורות להיות כה חשובות, ומסוגל להזכיר דוגמאות לעורכי דין בני מעמד בינוני-נמוך אשר עובדים במשרדי עורכי דין ממעמד בינוני-גבוה, ולהיפך. ישנם עורכי דין רבים שלכאורה אינם ניתנים לסיווג היררכי, וכך גם משרדי עריכת דין ובתי ספר למשפטים, כך שאפשר לטעון, שהטענה ההיררכית שלפיה הכול נתון לדירוג מתמוטטת ברגע שמנסים להביא דוגמאות קונקרטיות. לא אחת נאמר לי, כי ייתכן שאני צודק, והדירוג אכן שורה בכול, אך אותו אדם מעולם לא הבחין בכך; הוא עצמו מתייחס לכל עורכי הדין באותו האופן, ללא קשר למעמדם או לדירוגם המקצועי, ועד כה מעולם לא נתקל בעורכי דין שהפרו את נורמת השוויון, פרט למקרים חריגים ומוזרים במיוחד.

כאשר מי שמשמיע טענות אלו הוא עורך דין מסחרי עשיר, אשר למד בבית הספר הפרטי שבו אני למדתי, אני נוטה לפרש אותן כהכחשה מכוונת של הדרך שבה מתייחסים אליו, ושל הדרך שבה הוא מתייחס לאחרים. כשהדובר הוא מישהו שאני תופס כפחות מועדף על ידי המערכת (נניח, אישה ממעמד בינוני-נמוך, שלמדה בבית הספר למשפטים של ברוקלין ועובדת כעת במשרד קטן בעיר התחתית, הנאבק על הישרדותו), קשה יותר לדעת כיצד להגיב. אולי באמת אני יודע מה קורה שם בחוץ. אולי העיסוק חסר המנוח שלי בזוועות ההיררכיה אינו אלא דרך לסחוט את טיפת ההנאה האירונית האחרונה מהעליונות ההיררכית שלי. אך אני מפרש את הדברים כך. הכחשת ההיררכיה היא תודעה כוזבת.

השאלה אינה אם ההיררכיה קיימת, אלא כיצד יש להבין אותה, ומהן השלכותיה לפעולה פוליטית.

הערות

- 1 לואיס ד' ברנדייס (1856-1941) היה עורך דין ושופט בבית המשפט העליון בארה"ב בין השנים 1916-1939, אשר נודע בכינוי "פרקליט העם", כינוי שלו זכה בעקבות גישתו הפרוגרסיבית ופעילותו החברתית הענפה למען טובת הציבור והגנת זכויות הפרט.
- 2 "מבנה העל האידיאולוגי של החברה" הינו מושג שמקורו בפילוסופיה המרקסיסטית, המתייחס לערכים ולנורמות של החיים החברתיים והמדיניים; הצורות המשפטיות, המדיניות, הדתיות, האומנותיות או הפילוסופיות, אשר מעצבות את התודעה האנושית והחברתית בהתאם למערך הכוחות השולט בחברה.
- 3 משפט זה מתייחס לשיטה הסוקראטית הנוהגת כרבים מבתי הספר למשפטים בארצות הברית. שיטת הוראה זו מבוססת על דיאלוג מתמיד בין המרצה לסטודנטים שמבוסס על שורה של שאלות שהמרצה מפנה לתלמידיו. המרצה בונה את השיעור סביב שאלות אלה ודרך מענה הסטודנטים וכדיאלוג עימם מלמד את החומר הנדרש. השיטה נועדה לעודד חשיבה ביקורתית ועצמאית.
- 4 "המרוץ אחר הגלימה" מאת ג'ון ג'יי אוסבורן ו"One L" מאת סקוט טורו הם ספרים העוסקים בחוויית שנת הלימודים הראשונה בבית הספר למשפטים. שני הספרים נכתבו על ידי בוגרי בית הספר למשפטים בהרווארד, ופורסמו במהלך שנות ה-70 של המאה הקודמת. בהשראת הספר "המרוץ אחר הגלימה" נוצרו סרט וסדרת טלוויזיה פופולריים.
- 5 טענת אי-ההיקבעות של המשפט היא תזה מרכזית הניצבת ביסוד הגישה הביקורתית למשפט, אשר מערערת על אובייקטיביות ההכרעה השיפוטית. לפי התזה, מערכת הכללים המשפטית לוקה בעמימות ובחוסר עקביות מובנים, שבגינם לא ניתן להגיע לחריצת דין אבסולוטית בשאלות משפטיות שונות. ראו: MARK KELMAN, A GUIDE TO CRITICAL LEGAL STUDIES (1990).
- 6 הכוונה היא לרפורמת הניו-דיל, קרי זו שביקשה לשים קץ ללסה-פר הקפיטליסטי של המאה ה-19.
- 7 תיאוריית ההליך המשפטי הינה תנועה תורת משפטית אמריקאית שמבקשת להציע דרך ביניים בין הפורמליזם המשפטי לריאליזם המשפטי. זוהי גישה שעוסקת במאפייניו היחודיים של המשפט ומתמקדת בעיצוב תהליך המשפט ומוסדותיו.
- 8 פרד אסטר (1899-1987) היה רקדן, שחקן וזמר אמריקאי פופולרי. אסטר הזדהה עם עמדות ימניות שמרניות ותמך במפלגה הרפובליקנית.
- 9 הווארד קוסל (1918-1995) היה כתב ספורט אמריקאי נודע, ועורך דין לענייני עבודה בעברו. קוסל הרבה להתייחס בתשדיריו ברדיו ובטלוויזיה לענייני גזענות בעולם הספורט. בשל מזגו הסוער, ובשל נטייתו להתבטא בכוותם ולהתעלם מכללי התקינות הפוליטית, היה דימויו הציבורי של קוסל שנוי במחלוקת.
- 10 ריצ'רד פריור (1940-2005) היה קומיקאי, שחקן ותסריטאי, אשר היה מראשוני הבדרנים האפרו-אמריקאים שזכו לפופולריות בקרב הציבור הרחב. הופעותיו שילבו התייחסויות רבות לענייני מעמד וגזע, והתאפיינו בביקורת חברתית סטירית, בהתנהגות פרועה ובשפה גסה ובוטה.
- 11 בטי פרידן (1921-2006) הייתה סופרת, עיתונאית, פעילה חברתית פמיניסטית ונשיאתו הראשונה של ארגון NOW, ארגון נשים לאומי אמריקאי. ספרה הראשון, "המסתורין הנשי", נחשב לגורם משפיע ומרכזי בעיצוב הפעילות והחשיבה הפמיניסטית במחציתה השנייה של המאה ה-20.

